

Циганюк Ю. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри комерційного та
трудового права Хмельницького
інституту Міжрегіональної Академії
управління персоналом, адвокат

ВНУТРІШНІЙ СИСТЕМНИЙ ЗВ'ЯЗОК ЗАСАДИ ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВЕДЕНOSTІ ВИНИ

Стаття присвячена дослідженню внутрішнього системного зв'язку презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. Автором у статті з'ясовується окремо сутність презумпції невинуватості, а також окремо забезпечення доведеності вини. У підсумку правові категорії «презумпція невинуватості» та «забезпечення доведеності вини» досліджуються спільно. Доводиться, що між ними, згідно статті 17 Кримінального процесуального кодексу України, існує внутрішній системний зв'язок, який є ознакою єдності досліджуваної засади кримінального провадження.

Ключові слова: засада кримінального провадження, презумпція невинуватості, забезпечення доведеності вини, внутрішній системний зв'язок.

Статья посвящена исследованию внутренней системной связи презумпции невиновности и обеспечения доказанности вины. Автором в статье исследуется отдельно сущность презумпции невиновности, а также отдельно обеспечение доказанности вины. В итоге, правовые категории «презумпция невиновности» и «обеспечение доказанности вины» исследуются совместно. Доказывается, что между ними, согласно статье 17 Уголовного процессуального кодекса Украины, существует внутренняя системная связь, которая является признаком единства исследуемого принципа уголовного производства.

Ключевые слова: принцип уголовного производства, презумпция невиновности, обеспечение доказанности вины, внутренняя системная связь.

Актуальність теми статті полягає у тому, що сучасні наукові дослідження аналізують систему засад кримінального провадження комплексно з погляду їх у функціональному системному взаємозв'язку. Так, згідно Кучинської О.П. специфіка регуляторного впливу принципів кримінального провадження на механізм забезпечення прав його учасників виявляється у тому, що функціональне призначення кожного окремого принципу

залежить не тільки від його змісту, а й від властивостей та змісту всіх інших принципів, які об'єднані в одну систему [1, с. 131]. Однак, встановлення внутрішнього системного зв'язку кожної окремої засади у наукових дослідженнях не проводилось. Здійснення такого наукового аналізу дасть можливість у комплексі з'ясувати сутність кожної засади, переглянути будь-яку із них у розрізі єдиного внутрішнього системного взаємозв'язку.

Актуальність теми статті також пов'язана із новим підходом у правовому регулюванні презумпції невинуватості, порівняно із ч. 2 ст. 15 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, та включенням до легального визначення засади правової категорії «забезпечення доведеності вини», що у поєднанні із презумпцією невинуватості потребує наукового переосмислення їх взаємозв'язку та сутності.

Питання презумпції невинуватості були предметом наукових досліджень О.А. Бунтовської, В.В. Вапнярчука, І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренка, О.П. Кучинської, О.П. Трохлюка, Т.І. Фулей та інших. Враховуючи ці наукові напрацювання, необхідно акцентувати увагу на тому, що внутрішній системний взаємозв'язок засади презумпції невинуватості та забезпечення доведення вини залишається недослідженим. Тому наукова проблема встановлення внутрішнього системного взаємозв'язку засади презумпції невинуватості та забезпечення доведення вини потребує свого вирішення, що і є метою статті.

В першу чергу, для проведення дослідження, необхідно з'ясувати зміст засади із першоджерела, яким є Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року (далі – КПК України). Стаття 17 КПК України, яка названа «Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини», встановила:

«1. Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

2. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом.

3. Підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом.

4. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.

5. Поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою» [2].

Аналіз сучасних наукових досліджень виявив дещо інший підхід до змісту засади. У О.А. Бунтовської визначено, що відповідно до ст. 17 «Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини» нового Кримінального процесуального кодексу України, зміст принципу презумпції невинуватості полягає в забезпеченні швидкого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [3, с. 327]. Згідно такого підходу, автор ототожнює зміст презумпції невинуватості з частиною завдання кримінального провадження, що визначене у ст. 2 КПК України.

Не погоджуючись з такою позицією, все ж підтримаємо автора у наступному, що принцип презумпції невинуватості та принцип забезпечення доведеності вини є конституційними принципами (ч. 3 ст. 129 та ст. 62 Конституції України). Законодавець об'єднав ці принципи створивши таким чином певну систему прав та гарантій. Для розуміння сутності оновленого принципу слід розглянути питання змісту й структури обох принципів [3, с. 330].

Продовжуючи, зазначимо, що дослідити зміст цієї засади, з метою встановлення її системного зв'язку, необхідно

застосовувати як дедукцію, так й індукцію, як методи її дослідження, розпочавши із детального аналізу окремих складових досліджуваної засади.

Перш за все, визначимось із сутністю презумпції невинуватості, з'ясувавши як теоретичне поняття «презумпція» у кримінальному процесі, так і дослідивши зміст презумпції невинуватості комплексно та співвідношення «презумпція-засада».

Згідно Д. С. Гудзь, у найзагальнішому вигляді в сучасній юриспруденції правову презумпцію визначають як *закріплене в нормах права припущення про наявність або відсутність юридичних фактів* (курсив наш. – Ю. Ц.), засноване на зв'язку між ними. Оскільки презумпції встановлювали наявність фактів або подій з різних сфер дійсності, то для визначення точного значення їх поділили на фактичні і юридичні. Таким чином, сучасна юридична наука виділяє і використовує термін «правова презумпція», який є правовим аспектом загального поняття припущення [4, с. 110].

Т. М. Супрун вважає, що правові презумпції є *специфічною правовою формою* (курсив наш. – Ю. Ц.) в законодавстві України [5, с. 126].

С. О. Ковальчук зробила висновок про те, що у кримінальному процесі України діють загально-правові, міжгалузеві та галузеві презумпції, застосування яких має важливе практичне значення. Це пов'язано з тим, що у процесі доказування у кримінальних справах правові презумпції сприймаються *в якості істинних знань до їх спростування* (курсив наш. – Ю. Ц.) у передбаченому КПК України порядку [6, с. 184].

Основне призначення процесуальних презумпцій, на думку О. С. Котухи, полягає у тому, що *вони виступають інструментом* (курсив наш. – Ю. Ц.), що забезпечує дотримання встановленої процедури розгляду судових справ для винесення органом правосуддя справедливого, законного та обґрунтованого

рішення. До процесуальних презумпцій належать: презумпція неупередженості судді, презумпція процесуальнодієздатності, презумпція істинності судового рішення тощо [7, с. 82]. У статті автор презумпцію невинуватості аналізує з точки зору позицій науковців, які визначають її як матеріально-процесуальну [7, с. 82–83].

Згідно Т. І. Фулей, презумпція невинуватості є *одним із елементів справедливого судового розгляду* (курсив наш. – Ю. Ц.). Цей принцип забороняє формування передчасної позиції суду, яка б відображала думку про те, що особа, обвинувачена у вчиненні злочину, є винуватою ще до того, коли її вина буде доведена відповідно до закону. Захисна функція реалізується через покладання тягаря доведення на сторону обвинувачення, тобто дістає вияв у звільненні особи від обов'язку, водночас у наданні їй права брати участь в доказуванні, в тому числі і своєї невинуватості [8, с. 47].

Таке різноманіття підходів до розуміння презумпції невинуватості, як правового явища, у різних аспектах нашої держави на думку про те, що вона (презумпція невинуватості) є правовою категорією, яка пов'язана із природними правами людини, і не може існувати окремо від інших засад кримінального провадження, а відповідно – знаходиться у тісному системному взаємозв'язку зі всіма засадами кримінального провадження та володіє внутрішнім взаємозв'язком.

Однак, у дослідженні В. В. Вапнярчук знаходимо думку, згідно якої юридична природа презумпції невинуватості (ст. 17 КПК), полягає в тому, що вона є не принципом кримінального процесу, а загальнолюдською цінністю й діє задля гарантування режиму законності у правовій державі з конкретних питань притягнення до юридичної відповідальності певної особи та гарантією дотримання її прав. Вона (як і будь-яка інша кримінально-процесуальна презумпція) сприяє раціональному і справедливому

порядку доказування обставин кримінального провадження шляхом розподілу обов'язку доказування між його учасниками. Отже, згідно Вапнярчук В. В., будь-які правові презумпції (у тому числі й презумпція невинуватості), а також регламентовані законом права суб'єктів процесу (зокрема: на свободу та особисту недоторканність (ст. 12 КПК); на недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13 КПК); таємниці спілкування (ст. 14 КПК); на невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК) та ін.) не можуть вважатися принципами кримінального процесу, за своїм статусом вони є кримінально-процесуальними гарантіями [9, с. 66]. Таку думку не підтримуємо згідно наступного.

Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини встановлена, у п. 10 ч. 1 ст. 7 КПК України, як загальна засада кримінального провадження, перелік яких визначено у Главі 2 КПК України «Засади кримінального провадження». Тільки хоча б з цієї точки зору (у даному випадку використаний систематичний (системний) спосіб тлумачення норми права), її необхідно вважати засадою (розглядаючи її комплексно чи окремо). Також, будь-яка засада кримінального провадження, в т. ч. презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, апіорі є гарантією, що не позбавляє її мультифункціональності: бути і засадою, і гарантією прав і свобод осіб, і елементом механізму реалізації прав і свобод осіб під час здійснення кримінального провадження, і одним із засобів досягнення завдання кримінального провадження тощо.

Досліджуючи презумпцію невинуватості, необхідно звернути увагу на те, що, як зазначає О. П. Трохлюк, принцип презумпції невинуватості тісно пов'язаний з принципом забезпечення доведеності вини [10, с. 88]. Автор вважає, що суть його зводиться до наділення державою спеціально уповноважених суб'єктів кримінального процесу (слідчий, прокурор) та сторону потерпілого,

комплексом повноважень щодо швидко і повного розкриття злочинів, шляхом збиранням доказів по встановленню всіх обставин справи (ст. 91 КПК) на досудовому слідстві; складання та направлення обвинувального акту до суду з подальшим підтриманням обвинувачення на судових стадіях до винесення судом рішення й моменту набрання ним законної сили [10, с. 89]. Резюмуючи у своїй статті по іншому, О. П. Трохлюк зазначає, що забезпечення доведеності вини потрібно розуміти так: держава гарантує, що вина особи (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного) буде доведена або спростована в межах процесуального закону належними, беззаперечними доказами [10, с. 89].

Вважаємо, що забезпечення доведеності вини це загальновідомий *onus probandi* – тягар доказування і з часів Давнього Риму необхідно з'ясувати його зміст. Так, В. Г. Гончаренко зазначає, що своєрідність становища захисту в сенсі доказування з тих самих давньоримських часів полягає в тому, що доказувати зобов'язаний той, що стверджує, а не той хто заперечує, оскільки за природою речей не може бути доказів для заперечення (*ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat; cum per rerum naturam factum negantis probatio nulla sint*) [11, с. 7].

Аналізуючи латинські вирази юридичного характеру, для глибшого з'ясування сутності забезпечення доведеності вини, необхідно зупинитись на наступних, які також знайшли своє відображення у змісті ч. 2 ст. 17 КПК України: *in dubiis reus est absolvendus* (у сумнівних випадках обвинувачений звільняється від відповідальності) та *cum sunt partium iura obscura? Reo favendum est potius quam auctori* (коли права обох не зрозумілі, слід підтримувати відповідача, а не позивача).

При з'ясуванні сутності ч. 3 ст. 17 КПК України, яка зазначає, що підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шля-

хом [2]. Згадаємо також про *quod non est in actis, non in mundo* (чого нема у паперах, немає у світі).

Враховуючи вище зазначене, погоджувомось із думкою І.В. Гловюк, яка, зокрема, щодо заходів забезпечення кримінального провадження, зазначає, що тягар доказування слід розуміти як необхідність для слідчого, прокурора надати належні, допустимі, достовірні та достатні докази того, що застосування заходу забезпечення кримінального провадження потрібне для забезпечення дієвості кримінального провадження. Відповідно, сторона захисту не зобов'язана доводити протилежне, а недоведення слідчим, прокурором необхідності застосування заходу забезпечення кримінального провадження тягне за собою відмову у задоволенні клопотання; це не стосується тільки тих заходів забезпечення кримінального провадження, які слідчий суддя має право обрати з власної ініціативи: судового виклику, приводу, грошового стягнення [12, с. 86].

Досліджуючи взаємний системний зв'язок презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини в комплексі, необхідно звернути увагу на різницю у часі їх виникнення та завершення їх дії. Так, вважаємо, що забезпечення доведеності вини бере свій початок, щодо конкретної юридичної ситуації, з моменту внесення відомостей в ЄСДР. В той же час, презумпція невинуватості, при конкретній юридичній ситуації, діє до усіх хто причетний до неї і конкретизується до будь-якої особи (окрім органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство) ще на етапі до внесення відомостей в ЄСДР (складання заяви про внесення відомостей до ЄСДР чи при прийнятті усної заяви тощо). Якщо ж підходити до цього питання лише з точки зору дії засад кримінального провадження у часі, то починають діяти вони одночасно – з моменту внесення відомостей до ЄСДР.

А ось щодо завершення дії засади презумпція невинуватості та забезпечен-

ня доведеності вини у кримінальному провадженні, то тут також є неспівпадіння у часових рамках сумісного впливу на кримінальні процесуальні відносини. Наприклад, О.П. Трохлюк вважає, що як об'єктивне правове положення презумпція невинуватості припиняє свою дію лише у стадії виконання вироку [10, с. 88]. Не погоджувомось із цим, а підтримуємо думку Вапнярчук В.В. Автор вважає, що закінчення дії презумпції невинуватості закон пов'язує лише з набранням законної сили обвинувальним вироком суду щодо обвинуваченого [9, с. 66]. Це чітко передбачено ч. 1 ст. 17 КПК України, яка встановила, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вини не буде доведено у порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили [2]. Адже виконання вироку та набрання законної сили вироком поняття змістовно не тотожні і також у часі, учасниках та просторі абсолютно різні.

А що ж до закінчення дії забезпечення доведеності вини, то вважаємо, що вона, як діяльність, припиняє свою дію із спростуванням презумпції, оскільки є процесом, який направлений на результат. А в касаційній інстанції презумпція невинуватості є елементом меж перегляду рішення суду судом касаційної інстанції, фактично складовою предмета касаційного перегляду судового рішення.

Підводячи підсумки, відповідно до мети статті, необхідно зазначити про наступне. Внутрішній системний взаємозв'язок засади презумпції невинуватості та забезпечення доведення вини заснований на взаємозв'язку «процес @ результат». При цьому забезпечення доведення вини особи є процесом, а спростування презумпції невинуватості або її підтвердження – результатом. Таким чином, ця засада кримінального провадження єдина та непотрібно її тлумачити і застосовувати порізно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кучинська О. П. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / О. П. Кучинська; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 441 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page?text=%E3%F0%F3%EF>.
3. Бунтовська О. А. Діяльність міліції України у процесі забезпечення реалізації конституційного принципу презумпції невинуватості / О. А. Бунтовська // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 326–333: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_2_46.
4. Гудзь Д. С. Співвідношення правової презумпції зі спорідненими правовими категоріями / Д. С. Гудзь // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 109–113: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2005_25_26.
5. Супрун Т. М. Правові презумпції та суміжні поняття / Т. М. Супрун // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 2. – С. 125–132: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_2_19.
6. Ковальчук С. О. Правові презумпції у кримінальному процесі України: поняття, ознаки і система / С. О. Ковальчук // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 179–186: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_60_25.
7. Котуха О. С. Класифікація та характеристика окремих видів юридичних презумпцій / О. С. Котуха // Європейські перспективи. – 2012. – № 2 (1). – С. 79–86: [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_2\(1\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_2(1)_16).
8. Фулей Т. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи / Т. Фулей // Слово Національної школи суддів України. – 2012. – № 1. – С. 39–53: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2012_1_7.
9. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика правових презумпцій та їх значення для кримінального процесуального доказування / В. В. Вапнярчук // Юрист України. – 2013. – № 3. – С. 62–68: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_3_12.
10. Трохлюк О. П. Принцип презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини / О. П. Трохлюк // Наше право. – 2013. – № 9. – С. 87–90: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_9_18.
11. Гончаренко В. Г. Onus probandi в контексті процесуальних функцій і етики спілкування / В. Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – 2005. – Вип. 4. – С. 5–9.
12. Гловюк І. В. Презумпції й тягар доказування у розгляді слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження / І. В. Гловюк // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 84–89: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_2_17.

Cyganuk U. Internal system basics of the presumption of innocence and ensuring proof of guilt.

The article is devoted to the internal system of the presumption of innocence and provision of proof of guilt. The author of the article revealed the essence separate of the presumption of innocence, as well as providing proof of guilt.

It is noted that any principle of criminal proceedings, including presumption of innocence and providing proof of guilt, a priori guarantee that does not deprive its multifunctionality: be the foundation, and guarantee the rights and freedoms of individuals, and part of the mechanism of the rights and freedoms of persons in the course of criminal proceedings, and a means of achieving the objectives of criminal proceedings etc.

It is established that the presumption of innocence is a legal category that is associated with the natural rights of man, and cannot exist separately from other principles of criminal proceedings, and therefore the system is in close relationship with all the principles of criminal proceedings and has an internal interconnection together with provision of proof of guilt.

In the end, the legal category of «presumption of innocence» and «providing proof of guilt» are studied together. Have, between them, in accordance with article 17 of the Criminal procedural code

of Ukraine, there is an internal system connection, which is a sign of the unity studied the principles of criminal proceedings.

Exploring the system of mutual connection of the presumption of innocence and provision of proof of guilt in the complex, the article drew attention to the difference in time of their occurrence and end of their actions.

It is established that the internal system interconnection principles of the presumption of innocence and ensure proof of guilt based on the relationship «process result.» At the same time providing evidence of guilt of the person is a process and the rebuttal of the presumption of innocence or confirmation of result.

Keywords: *principle of criminal proceedings, the presumption of innocence, provide proof of guilt, the internal communication system.*

Стаття надійшла до редакції журналу 12.11.2015 р.